

سازمان حفاظت محیط زیست

شیوه نامه اجرایی مدرسه طبیعت

پیوست ۵ منشور مدرسه طبیعت

دفتر مشارکت های مردمی

پیوست شماره ۵- شیوه نامه اجرایی مدرسه طبیعت

برنامه آموزش طبیعت و محیط زیست به کودکان ۳ تا ۱۲ سال

۱- مقدمه

موضوع آموزش و تربیت کودکان و نوجوانان در عرصه محیط زیست و میزان علاقه مندی ایشان به مواهب طبیعی، در شمار آن گروه از موضوع های مهم اما فراموش شده ای است که تاکنون هرگز نه در نظام آموزش رسمی کشور و نه در بین اولویت های راهبردی سازمان متولی طبیعت ایران، جایگاهی درخور و سزاوارانه نداشته است. در صورتی که بر اساس یافته های روشن و قاطع دانش امروز بشری، هر نوع دلبستگی به طبیعت و حفاظت از آن می بایست در این دوره ای حساس از زندگی فرد شکل بگیرد و نهادینه شود. اکنون که برای نخستین بار این فرصت فراهم آمده تا با گنجاندن بحث مدرسه طبیعت در برنامه های آموزش رسمی کشور، بتوان در این زمینه اقدامی صورت داد؛ بایستی بر مبنای یافته های علمی و به شیوه ای منسجم و منطبق با فطرت انسان و به دور از هرگونه اعمال سلیقه دنبال شود. به پیروی از منشور مدارس جم، آموزش محیط زیست در مدارس را بایستی به آموزش ابتدایی (برنامه مدرسه ای طبیعت که از این به بعد "برنامه" خوانده می شود و کودکان ۶ تا ۹ سال را در برمی گیرد) و متوسطه تقسیم کرد؛ چرا که ذات ارایه ای آموزش در این دو دوره از نظر محتوی و روش، تفاوت های بنیادی دارد.

۲- نیاز به مدرسه طبیعت در زندگی مدرن:

تا چندی پیش که شهرها کوچک و عمده ای کودکان ما یا در روستاها و یا در خانه های بزرگ در شهرها پرورش می یافتند، کودک از محیط های باز در پیرامون محل زندگی و حاشیه های زیستگاهش بهره مند بود و به دلیل شیوه تربیت سنتی که کودک در آن بسیاری از اوقات خویش را دور از چشم والدین و مراقبین به کاوش و بازی های خود انگیخته مشغول بود، امکان این تعامل طبیعی فراهم می شد. اما امروزه در خانواده های

یک یا دو فرزندی محصور در شهرهای بزرگ و خانه‌های کوچک بریده از هرگونه رابطه ای با طبیعت و والدینی که هیچگونه فرصت خلوت برای کودکان خویش فراهم نمی‌کنند و همواره آنها را در معرض آموزش‌های برنامه ریزی شده قرار می‌دهند؛ امکان هر نوع فراغت دور از چشم مراقبین در طبیعت بسیار محدود شده است. بنابراین ضرورت دارد این تجربه در برنامه آموزشی کودک در نظام مدرسه گنجانیده شود تا بتوان این نقیصه را تا حدودی برطرف کرد. این کار از طریق برنامه هایی نظیر برنامه مدرسه طبیعت امکان پذیر است.

۳ - مشخصات کلی تجربه طبیعت:

تجربه طبیعت در بهترین حالت خویش می‌تواند در زیستگاه‌های طبیعی یا فضاهایی که کمینه‌ی آراستگی، نظم انسانی و مدیریت فضا در آنها اعمال شده و بیشتر از نظم طبیعی یا بوم شناختی برخوردار باشند، صورت بگیرد. کودک با چنین فضاهایی در می‌آمیزد به شکلی که گاه خود جزیی از آن می‌شود، در تخیلاتش غرق است، به کاوش‌های فردی که اغلب هدف مشخصی ندارد، مشغول است، عناصر مختلف آن را دستکاری و شکل می‌دهد، به تخیلاتش پیرامون اشیاء و موجودات اطراف خویش جان می‌بخشد، به صورت فردی یا با دوستان واقعی یا خیالی اش چیزهای مختلف می‌سازد و با آنها به بازی و شادی می‌پردازد.

۴ - تجربه طبیعت در عمل:

تامین این تجربه ، جز در موارد استثنایی که احتمال دارد محیط مدرسه از فضای مناسب و به قدر کافی وسیع برخوردار باشد، در چارچوب مدرسه‌های امروزی ممکن نیست. برای این کار می‌بایست فضاهای مناسبی را در خارج از مدرسه تدارک دید و طراحی کرد و دانش‌آموزان را در ساعت های مقرر به آنجا برد. این فضاها به شکلی طراحی می‌شوند که زیستگاه‌ها و پوشش‌های مختلف نظیر علفزار، جنگل، برکه، شنزار و نظایر آنها را در خود بازسازی کرده باشند و کودک در آنها با مواد طبیعی نظیر خاک، شن، سنگ،

چوب، آب و غیره و همچنین حیوان ها ی اهلی و وحشی مناسب دسترسی داشته باشد. به این ترتیب دانش آموزان امکان مشاهده و لمس بسیاری از گیاهان و جانوران وحشی نظیر حشرات، ماهی ها، دوزیستان، خزنده ها، پرنده ها و پستانداران کوچک را دارند. امکان بازی امن دانش آموزان با مواد طبیعی مختلف نظیر سنگ، چوب، شن، خاک و غیره نیز فراهم است. علاوه بر آن در آموزش های محدودی که به شکل بازی، نمایش و ساخت چیزهای مختلف خواهد بود نیز به شکل فعال و مشارکتی شرکت می کنند. برخی از فضاهایی که برای این منظور می توان به وجود آورد، به قرار زیر هستند:

۱-۴- مدرسه طبیعت

دولت، مؤسسه های عمومی و بخش خصوصی می توانند در برپایی اینگونه فضاها مشارکت کنند. این نوع مدارس می تواند در محیط های طبیعی یا فضاهای دلچسب حاشیه شهرها و یا حتی در درون شهر تأسیس شود. دانش آموزان در این مدارس که مجهز به فضاهای باز متنوع، گلخانه، آزمایشگاه و مکان های نگهداری و پرورش حیوانات است به کاوش های آزاد می پردازند، با جانوران و گیاهان وحشی و اهلی مختلف آشنا می شوند و آنها را لمس می کنند، در فعالیت های معنی دار طبیعی مختلف نظیر جمع آوری گیاهان خوراکی، باغبانی، تیمار حیوانات، تهیه غذا، فرآوری مواد مختلف، ساختن وسایل و ابزارآلات از مواد طبیعی و نظایر آنها مشارکت می کنند و به صورت فردی یا جمعی به بازی می پردازند.

۲- ۴- زمین های رها شده

شهرداری ها می توانند زمین هایی را در نقاط مختلف شهر و ترجیحاً با فاصله دسترسی نزدیک به مدارس، به این کار اختصاص دهند. اینگونه زمین ها که امروزه در بسیاری از شهرهای جهان آماده سازی شده اند، به زمین های خالی یا رهامعروف بوده و در فرآیند یادگیری و آموزش غیرمستقیم کودکان جایگاه ویژه ای پیدا

کرده‌اند. در این فضاها با کشیدن حصار، کنترل‌های ورود و خروج و سایر اقدام‌های حفاظتی، ایمنی به قدر کافی رعایت شده و کمینه‌ای از دستکاری و مدیریت فضا نیز اعمال شده است.

- بخشهایی از هر پارک شهری با مشخصات ذکر شده می‌تواند به این منظور مورد بهره برداری قرار گیرد.

- از زمین‌های عمومی یا اختصاصی دیگر درون و حاشیه شهرها نظیر بخشی از پردیس دانشگاه‌ها، باغ‌های گیاه شناسی، قلمستان‌ها و ایستگاه‌های تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی و امثال آن نیز می‌توان برای این منظور بهره جست.

- بیلاق‌ها و محیط‌های طبیعی جذاب دیگر نزدیک شهرها، مزارع کشاورزی، مزارع دامپروری، گلخانه‌ها و محیط‌های مشابه نیز می‌تواند برای آشنایی کودکان با گیاهان و جانوران مختلف در قالب اردوهای آموزشی استفاده شود.

- و آخر آنکه گرچه امروز حتی در نامساعدترین شرایط جوی نیز کودکان را می‌توان با رعایت آمادگی‌های لازم به طبیعت برد، اما در مواقعی که به هر علت امکان آن وجود نداشته باشد، می‌توان برشی از یک طبیعت را به مدرسه آورد و امکان لمس و تجربه هرچند محدود آن را برای دانش آموزان فراهم کرد. علاوه بر برنامه‌های منظم سال تحصیلی، در طی تعطیلات مختلف نیز کودکان می‌توانند از چنین فضاهایی استفاده کنند.

در بخش مدرسه طبیعت مواردی آرمانی پیش بینی شده که برای تحقق آنها نیاز به فراهم ساختن زیر ساخت‌های قانونی و هماهنگی‌های لازم با سایر دستگاه‌ها و ارگان‌ها می‌باشد.

۵ - برنامه مدرسه طبیعت در مدارس

۱-۵ - هر مدرسه ابتدایی نهادی به نام برنامه مدرسه طبیعت خواهد داشت که شامل یک مسؤل و مربیان مربوطه می باشد. (با این تعریف برای اینکه طرح مدرسه طبیعت و جاهت قانونی و اجرایی داشته باشد لزوما این نهاد می بایست زیر نظر وزارت آموزش و پرورش و نه بخش خصوصی فعالیت کند).

۲-۵ - وظیفه مسؤل شامل سازماندهی، هماهنگی، تدارک تجربه طبیعت در فضاهای بیرون یا درون مدرسه برای دانش آموزان و ارتباط و تعامل با والدین دانش آموزان و مسؤلین در مورد این تجربه است.

۳-۵ - وظیفه مربیان تسهیلگری تجربه طبیعت، همراهی و حفظ امنیت دانش آموزان در طی برنامه، همکاری با مسؤلین و مربیان مدارس طبیعت، پایش تحولات حسی، عاطفی، حرکتی و شناختی کودکان است. تمامی دانش آموزان ۶-۹ سال، دست کم هفته ای نصف روز فرصت تجربه طبیعت خواهند داشت.

۴-۵ - تجربه طبیعت به ترتیب اهمیت به سه شیوهی زیر به پیش خواهد رفت و زمان اختصاص یافته به هر یک نیز می بایست متناسب با همین ترتیب اهمیت باشد:

۱-۴-۵ - تجربه مستقیم : کودکان در یک کاوش فردی و مستقل به دلخواه خویش به تعامل با عناصر مختلف طبیعت می پردازند.

۲-۴-۵ - تجربه غیر مستقیم : کودکان به شکل هدایت شده در مراقبت از حیوانات و گیاهان و یادگیری مهارت های زندگی شرکت می کنند.

۳-۴-۵ - تجربه نمادین : کودکان با استفاده از شیوه های نمادین نظیر قصه گویی، نمایش، کتابخوانی، فیلم، نرم افزار و امثال آن با جنبه های مختلف طبیعت آشنا می شوند.

۵ - ۵ - این تجربه می تواند در مدارس طبیعت، زمین های رها، یا به صورت سفرهای کاوشگرانه در طبیعت باشد. هیچ نوع بهانه ای نظیر تقارن با امتحانات یا هوای نامساعد و نبود امکانات نبایستی در این برنامه خلل ایجاد کند.

۵ - ۶- در موارد استثنایی که به هردلیلی امکان برگزاری آن در فضاهای طبیعی نباشد، بایستی آن را در فضای مدرسه و به شیوه‌هایی نظیر آوردن گیاهان و حیوانات به کلاس، ترغیب انواع دستورزی‌ها با مواد طبیعی، ساخت چیزهای مختلف با آنها، نمایش فیلم‌ها و... اجرا کرد.

۵ - ۷- مدارس بهتر است در طی ماه‌های تعطیل تابستان نیز خود به سازماندهی و تداوم اجرای این برنامه‌ها همت گمارند و یا به ترغیب آن از سوی خانواده‌ها بکوشند.

۵ - ۸- برنامه مدارس جم، مدارس کشور را برحسب درجه علاقمندی و پیگیری آنها در تامین کمی و کیفی تجربه طبیعت درجه بندی و به آنان امتیاز می‌دهد. این درجه بندی‌ها می‌تواند به طور ادواری ارزیابی و از پیشبرد برنامه اطمینان حاصل شود.

۶- صلاحیت مربیان

۶-۱- مربیان، در برنامه مدارس طبیعت، علاوه بر موضوع‌های مربوط به تربیت معلم، در زمینه‌های روانشناسی رابطه کودک و طبیعت، بوم‌شناسی، شناسایی اولیه گیاهان و جانوران و کمک‌های اولیه بهداشتی، آموزش نظری و عملی می‌بینند و علاوه بر آنها در زمینه خطرات احتمالی اینگونه برنامه‌ها و ریسک‌های پیش رو نیز دوره‌های لازم را می‌گذرانند.

۶-۲- گزینش مربیان می‌تواند از بین معلمان دوره ابتدایی، مربیان مهد های کودک و فارغ التحصیلان رشته‌های آموزش محیط زیست، تعلیم و تربیت، زیست‌شناسی، محیط زیست و رشته‌های مرتبط دیگر که علاقمندی و صلاحیت‌های اخلاقی آنها برای کار با کودکان محرز شده باشد، صورت بگیرد.

۶-۳- برگزیدگان پس از طی یک سال آموزش متون پیش گفته و کار ورزی در مدارس طبیعت موجود، می‌توانند مشغول به کار شوند.

۷- وظایف مربیان مدارس طبیعت

۷-۱- تامین امنیت و ایمنی دانش آموزان، در بالاترین درجه، از طریق مراقبت و مدیریت مناسب فضای

کار.

۷-۲- تسهیلگری در برقراری رابطه کودک و طبیعت به شیوه‌های مختلف از طریق دخالت‌های غیر

مستقیم و نا محسوس

۷-۳- برطرف کردن ترس و بازدارندگی‌های احتمالی کودکان از تماس و تعامل با عناصر طبیعت

۷-۴- پاسخ به سوال‌های احتمالی کودکان با مشارکت فعال خود آنها

۷-۵- جلوگیری از آزار حیوانات و تخریب قابل توجه محیط توسط دانش آموزان

۷-۶- ثبت و پی‌گیری روند رشد این رابطه در مورد هر یک از دانش آموزان .

تذکر ضروری

الف) مربیان می‌بایست تا حد امکان از ارایه آموزش در زمینه‌های مرتبط با برنامه بپرهیزند و به کودکان امکان دهند که خود به تنهایی یا در همکاری با سایر کودکان به یادگیری در مورد جنبه‌های مختلف طبیعت بپردازند. هدف اصلی برنامه تقویت حس کنجکاوی و خلاقیت و قدرت حل مسأله در کودکان است. حال آنکه هر نوع آموزشی راه را بر این هدف می‌بندد و بر آن پیشی می‌گیرد.

ب) در موارد محدودی که آموزش ضرورت داشته باشد، اینکار تا حد امکان از طریق آموزش کودک به کودک به پیش می‌رود.

ج) تجربه طبیعت بایستی آزاد، پویا، با کمترین محدودیت‌ها، شادمان و سرخوشانه و بدون برنامه‌ریزی عربان و گسترده باشد. از آموزش مستقیم و سازمان یافته در مورد طبیعت و محیط زیست می‌باید پرهیز شود و هیچگونه اطلاعات ناراحت کننده در مورد طبیعت و محیط زیست از جمله انقراض گونه‌ها، شکار و کشتار حیوانات، آلودگی های محیط زیست و خطراتی که آینده آن را تهدید می‌کند، داده نشود. به علاوه کودکان

بایستی مجاز باشند که چیزهایی از این محیط ها را که بردن آنها برای این محیط ها خسارت جدی به همراه نداشته و به کودک نیز آسیب وارد نیاورد، با خود به خانه ببرند.

۸- زیر ساختها

۸ - ۱ - در حال حاضر سهم بزرگی از کودکان کشور در این محدوده سنی و به خصوص در کلان شهرها و شهرهای بزرگ از امکان تجربه مداوم و مناسب طبیعت محروم‌اند. لذا مشخص می‌شود که وظیفه نظام آموزش در تامین آن تا چه اندازه مهم و خطیر است. برای اجرای برنامه ای با این درجه از اهمیت و وسعت، جلب همکاری و مشارکت همگانی ضروری است. به خصوص نهادها و سازمان‌های مرتبط نظیر شهرداری‌ها، سازمان حفاظت محیط زیست، جهاد کشاورزی، دانشگاه‌ها، خیرین و سمن های محیط زیستی و نهادهای بین المللی می‌بایست با برنامه همکاری داشته باشند.

۸-۲ - در بین این نهادها، شهرداری‌ها به حکم وظایف ذاتی خویش و امکاناتی که در محدوده شهرها در اختیار دارند، می‌توانند نقش مهمی ایفا کنند و لذا جلب مشارکت فعال آنها در برنامه‌های مدرسه جم و به خصوص این برنامه ضرورت تام دارد.

۸-۲-۱ - شهرداری‌ها می‌توانند با تغییراتی اندک بخش‌هایی از پارک‌ها و فضاهای سبز شهری را که اطراف آنها محصور و امن شده باشد، به این برنامه اختصاص دهند تا هم مدارس بتوانند دانش آموزان خود را به این فضاها بیاورند و هم در اوقات دیگر، کودکان، بازدیدکنندگان پارک‌ها و سایر علاقه مندان امکان استفاده از چنین فضاهایی را داشته باشند.

۸-۳ - قوانین و مقررات آموزشی مدارس نیز بایستی به گونه‌ای به روز شود که از پیگیری مستمر این برنامه‌ها اطمینان حاصل شود.

8 - 4 - به علاوه برای پیشبرد مداوم این برنامه و با توجه به آنکه چنین کاری سابقه قبلی در نظام آموزش کشور ندارد، تأسیس یک پژوهشکده برای ارزیابی وضع موجود، شناخت کاستی‌های برنامه و بهبود مداوم آن ضرورت دارد.

۹- ضوابط

9-1- فارغ التحصیلان رشته‌های آموزش محیط زیست، تعلیم و تربیت یا گردشگری طبیعت با دست‌کم مدرک کارشناسی و داشتن سه سال سابقه کار با کودکان در طبیعت می‌توانند پس از طی احراز صلاحیت آنها در زمینه‌های علاقمندی به کار با کودکان و داشتن تجربه‌های لازم و گذراندن دوره‌های آموزشی مربوطه، مجاز به احداث مدرسه طبیعت باشند.

9-2- برای تامین نیازهای برنامه و ترغیب بخش خصوصی به مشارکت در آن، دولت می‌بایست مشوق‌های لازم از جمله تامین زمین در نزدیکی شهرها، تسهیلات مالی کم بهره و معافیت‌های مالیاتی و امثال آن را فراهم آورد.

۱۰- وظایف مدارس طبیعت

۱ - تامین ایمنی و امنیت کودکان در مدت اقامت در مدرسه تا حد امکان

۲- فراهم آوری و تسهیلگری امکان تجربه طبیعت برای آنها

۳- پایش تحولات کودکان در عرصه های حسی ، حرکتی، شناختی و اجتماعی و انتقال آن به

مدرسه و خانواده

۴- جلب همکاری هرچه بیشتر مدرسه و خانواده برای هرچه پربارتر شدن تجربه طبیعت برای

کودکان

۱۱- فعالیت‌ها

فعالیت‌های مدرسه طبیعت به ترتیب اولویت عبارتند از:

- ۱- تامین کاوش‌های فردی خودانگیخته، به ظاهر بی هدف و مورد علاقه ی هریک از کودکان
- ۲- فعالیت‌ها و بازی‌های جمعی به انتخاب خودِ کودکان
- ۳- بازی‌های هدایت شده به منظور تقویت حواس پنجگانه، مهارت‌های فیزیکی و مهارت‌های

زندگی

۴- تجربه‌های نمادین نظیر کتاب، فیلم، نرم افزار، قصه خوانی، نمایش و امثال آن

۵- کمک به رفع ترس‌ها و بازدارندگی‌های احتمالی کودکان از عناصر طبیعت

۱۲- پایش و ارزیابی میزان موفقیت برنامه‌های مدرسه طبیعت

وضعیت دانش آموزان شرکت کننده در برنامه، در مقایسه با آنان که شرکت نداشته‌اند، در پایان هر سال به طور متوسط و بر مبنای معیارهای کمی و قابل سنجش، بایستی در یک یا چند عرصه‌ی زیر، به طرز معنی‌داری بهبود نشان دهد.

رفع ترس و بازدارندگی از عوامل مختلف طبیعت

دقت و تیزی حواس پنجگانه

مهارت‌های حرکتی

سازگاری‌های اجتماعی

قدرت خلاقیت

اعتماد به نفس

تمرکز